

Jste snad Slováci?

Nikoli, Veličenstvo, jsme rození Uhři (Maďaři).

Ale pravíte, že jste českými kazateli?

Ano. – Tu rozvažoval císař: Rození Uhři – čeští kazatelé. Jak kážete?

Česky.

Jak to může být? Rozhovor se dál německy.

Tu Szalay pravil latinsky: Snad, nejjasnější císaři, líp se vyjádříme latinsky. Císař: Také porozumím. Jak tedy kážete?

Dosti těžce, hledáme slovíčka ve slovníku atd.

Císař usmál se: Dobře, dobře. Co tedy žádáte?”¹

Záznam rozhovoru dvou původem uherských tolerančních pastorů, Josefa Szalaye a Jana Végha, s císařem Josefem II. v Hloubětíně, dnes součásti Prahy, dne 5. září 1783, představuje podivuhodnost situace, kdy se následkem císařových reforem objevila v českém prostředí nová společenská skupina evangelických kazatelů. Vyhlášení tolerančního patentu v Čechách a na Moravě (1781) legalizovalo – na rozdíl od uherského prostředí, kde se nikdy zcela nepodařilo postavit nekatolictví mimo zákon² – vyznávání dvou konfesí evropské reformace, augsburské a helvetské. K jedné z nich se směli zapsat také dosud perzekvovaní věřící, různými způsoby ctící odkaz předbělohorské reformace české. Legalizace protestantismu se pojila s utvářením církevních struktur, zejména lokálních komunit – sborů. Duchovní péči o jednotlivé sbory měli obstarávat pastoři s příslušným formálním vzděláním. Dosud nebylo mnoho příležitostí, jak by někdo z dosavadních českých tajných nekatolíků mohl tuto podmínku splnit. Nezbyvalo, než angažovat toleranční pastory z jiných zemí, minimálně do té doby, než se podaří vychovat vrstvu kazatelů domácího původu.

Tak vznikl fenomén menšiny v menšině, minority pastorů uvnitř minority protestantů. Minority nikoli jen náboženské, nýbrž společenské a kulturní v prostředí většinové společnosti, která jen postupně vstřebávala novou zkušenost shora prosazované náboženské tolerance. Jak velká byla daná socioprofesionální skupina? Statistiky tolerančních církevních sborů hovoří o celkem 148 pastorech (76 helvetského vyznání, 72 augsburského vyznání), kteří se postupně dostávali v letech 1781 – 1787 do 67 tehdy vzniklých sborů.³ Také z nich často rychle odcházel, ať už na sbory jiné nebo do zpět své vlasti, neboť všichni přišli ze „zahraničí“. Pomineme-li specifickou oblast Ašska, kde noví evangeličtí duchovní nebyli třeba, a Slezska, kde se kazatelé rekrutovali především z řad tamních bohoslovců (a tím pádem nemohli posloužit při budování nových sborů jinde), pro Čechy a Moravu platilo omezení, že duchovní měli pocházet z habsburských zemí.

¹ HREJSA, Ferdinand. Jan Végh. Praha: Blahoslavova společnost, 1930, s. 49.

² Srov. KOWALSKÁ, Eva. Evangelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Bratislava: Veda, 2001, s. 7-8.

³ MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ, Eva (ed.). Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě. Neratovice: Verbum, 2017, s. 250. V publikaci je rovněž jmenný seznam tolerančních kazatelů v letech 1781 – 1789 (s. 238-247), který zpřístupňuje „původní“, tj. např. maďarskou podobu jmen kazatelů. U luteránských pastorů, „kteří přišli ze Slovenska“, je ovšem uváděna česká verze jména. Předkládaná studie, zaměřená na integraci do českého prostředí, pracuje se zavedenou českou podobou jmen.

Většina přišla z dnešního Maďarska, Slovenska a Rumunska. Někteří – výjimky odůvodněné nemožností získat pastora z Uher, resp. povolené cestou milosti – přicházeli z tehdejšího Pruského Slezska či současného Německa.⁴ Výše uvedená čísla sama nemohou být dokonale přesná, ani časově nepokrývají širší období kolem roku 1800. Docházelo k záměnám, případně duplikaci jmen (u některých pastorů neznáme data narození) nebo i vynechání některých kazatelů, kteří na tom kterém sboru působili příliš krátce. Obecně lze konstatovat, že v případě období 1781 – 1815 jde řádově o dvě stovky jednotlivců.⁵

Osvícenské reformy Josefa II. místo pro toleranční pastory nejen vytvořily, nýbrž i konkrétními předpisy ohraničily, a to poměrně úzce. Klíčové bylo ve změnách poměrech zdůraznit trvající vnější nadřazenost římskokatolické církve na jedné straně a zájem integrovat nový prvek do dosavadní pyramidy společenské hierarchie tak, aby nebyla ohrožena vážnost a disciplinační role náboženství jako takového na straně druhé. Teoreticky to pro evangelické kazatele znamenalo nastavení stupně úcty vyhrazené duchovnímu stavu na úrovni katolického kaplana. Pastorům se nesmělo říkat faráři a jejich plat byl taxativně vymezen ve výši platu kaplana – 300 zlatých ročně, zatímco farář „církve panující“ měl dostávat 500 zlatých.⁶ Zavedený katolický farář na příslušném území nebyl přímým nadřízeným nového pastora. K danému účelu postupně vznikaly vyšší stupně evangelické církevní správy, byť čas od času přicházely pokusy do interních záležitostí tolerovaných církví autoritativně zasahovat, např. formou katolického dohledu nad evangelickým školstvím.⁷ Pastoři se často setkávali s přístupem, že mají sloužit jako noví farářovi pomocníci, pečující o *akatolické* ovce, zbloudilé z jeho stáda. Veřejnou degradaci na roli asistentů naznačovalo například delegování povinnosti vést oficiální matriky na katolické faráře, a to jak pro katolíky, tak pro nekatolíky. Nekatolický pastor měl plnit roli pouhého dodavatele, resp. potvrzovatele potřebných údajů a také kontrolora, že byly faráři předem uhrazeny příslušné poplatky za zápis do matriky.⁸

Jakkoli představovaly předpisy a jejich výklady zásadní vklad do života nové socioprofesionální skupiny, reálné postavení evangelických duchovních podstatně ovlivňovaly osobnostní charakteristiky příslušného pastora a v neposlední řadě také váha komunity věřících, kde se rozhodl působit, v rámci okolní společnosti.

⁴ JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk R. – MATĚJKA, Ondřej. Luteráni v českých zemích v proměnách staletí. Praha: Lutherova společnost, 2009, s. 172; MEDEK, Zdeněk Jan. Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě. Praha: Kalich, 1982, s. 345, kde je představeno pravidlo, že nejsou-li k dispozici pastoři z habsburských zemí, lze je povolát z Říše mimo Sasko a Pruské Slezsko (ale i odtud pastoři na zvláštní výjimku přicházeli).

⁵ BOLOM-KOTARI, Sixtus. Toleranční kazatelé z Uher v procesu formování české společnosti (1781–1870). In Český časopis historický, 2019, roč. 117, č. 2, s. 326-327.

⁶ NEŠPOR, Zdeněk R. Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s. 230, 235. Autor v této souvislosti odkazuje na práci MEDEK, ref. 4, s. 156-157, kde se zvláště upozorňuje na tehdejší právní termín „parochus ordinarius“ – řádný farář, jímž byl jen katolický farář, a to i pro evangelíky svého farního obvodu.

⁷ Archiv Farního sboru Českobratrské církve evangelické v Jimramově, pamětní kniha, bez inv. č.

⁸ BOLOM-KOTARI, Sixtus. Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství, Praha: Historický ústav – Matice moravská, 2016, s. 156-157; srov. MEDEK, ref. 4, s. 156-157.

Co se prostředí týče, nepřekvapí dramatické rozdíly mezi nepočtenými městskými sbory (např. v Praze a v Brně) a venkovem, ovšem stejně dramatické rozdíly panovaly při srovnání jednotlivých venkovských sborů navzájem. Úrodné a bohaté Polabí nabízelo jiné životní podmínky než chudé Valašsko. Jiná situace byla Českomoravské vrchovině, kde tvořili evangelíci v některých oblastech většinu nebo početnou menšinu, oproti relativně osamělým církevním komunitám, jako v Prusinovicích na Hané, kde museli věřící a jejich pastoři čelit náboženské nenávisti ještě hluboko ve druhé polovině 19. století.⁹ Životní podmínky pastorů v tom kterém místě nejviditelněji odrážela výše platu, která nemusela vycházet z taxy vymezené tolerančními předpisy. Reálně se odvozovala od „nabídky“ a „poptávky“, vyjednávání mezi pastorem a sborem, jehož členové si pastorovy služby platili ze svého. Protože stát odmítl vzít vyplácení evangelických kazatelů na sebe, úřady nebyly jejich plat ochotny ani garantovat, v některých případech ani vymáhat a do vyjednávání nevstupovaly. Toleranční pastor tak mohl smluvně souhlasit s třetinou, ale i dvojnásobkem úředně stanovené taxy. Hotové peníze na venkově často doplňoval příslib plateb v naturáliích (obilí, máslo, dříví).¹⁰ Jinou záležitostí pak bývaly skutečně obdržené hodnoty. Dluhy na platech vymáhali pastoři celá léta, leckdy neúspěšně.¹¹

Identita a integrace

„Uherští kazatelové, do cizí země mezi lid cizí přišedše, nepřivykli ovšem všickni. Mnozí touhou po vlasti, obyčejích, právech a svobodě puzeni, za kratší neb delší čas vrátili se opět zpět.“¹²

Strategie příchodích pastorů na novém území byly různé a plynuly z heterogenity této socioprofesionální skupiny. Spektrum se pohybovalo od systematických snah o začlenění, založených na příběhu o návratu potomků pobělohorských vyhnanců z exilu do staré vlasti (někteří pastoři potomky exulantů prokazatelně byli, jiní se k tomuto dědictví hlásili spíše proklamativně), až po otevřené zdůrazňování

⁹ Srov. Památník reformované církve Českomoravské. Praha: Spolek Komenského, 1881, s. 211-215.

¹⁰ LOESCHE, Georg. Inneres Leben der österreichischen Toleranzkirche. Archivalische Beiträge zur Kirchen- und Sittengeschichte des Protestantismus in Österreich 1781-1861 (Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich. 36). Wien: Klinkhardt, 1915, s. 272-319; Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické v Praze (dále ÚA ČCE), Archiv moravské superintendentury helvetského vyznání, kart. 2 (nejstarší spisy – Prosetín, Veselí a Rovečné).

¹¹ Způsoby vymáhání se lišily. Z hlediska osobních vztahů byla nejsložitější situace, kdy se ve věci musel angažovat pastor sám, který po vyčerpání ostatních prostředků v zájmu vlastního přežití žádal správu příslušného panství o nařízení exekuce svých věřících. V některých sborech, např. v Krouně, vzal na sebe vrchnostenský úřad celou agendu vybírání platu (saláru) na sebe. Měli jej vybírat rychtáři jednotlivých obcí sboru. Zprostředkování nebylo vždy ku prospěchu, „rychtář příspěvky řádně vybírá, jemu (pastorovi) ale deset let ničeho neodvádí.“ ANDRLE, Karel – CHALUPNÍK, Josef – ŠÁDEK, František. Z roboty ducha ke svobodě. Tři obrazy z dějin prvního českého tolerančního sboru evangelického Krouny a evangelického živlu na bývalém panství rychmburském. Krouna: Sbor ČCE, 1931 (reprint 2002), s. 35.

¹² JANATA, Jan – ŠUBERT, Václav – z TARDY, Heřman. Památka roku slavnostního 1863, tisícileté památky obrácení národu českého na Moravě, Slovensku a v Čechách skrze Cyrila a Metoděje na křesťanství. Praha: nákladem autorů, 1863, s. 251.

národnostních, jazykových, sociálních a kulturních odlišností. Alespoň zpočátku mohli kazatelé na základě své výjimečnosti očekávat v často nelehkých podmínkách venkovských sborů, kam přicházeli, zvláštní úctu a péči. Trvání na vlastní sebe prezentaci v roli cizinců ale naráželo na nepochopení a posměch, zvláště v řadách členů římskokatolických komunit, kteří na základě setkání/střetu s jinou náboženskou kulturou dospívali sebeuvědomění vlastní duchovní identity.¹³ Dřívější, v určitém smyslu slova jednobarevný, monokonfesní svět podobnou sebeidentifikaci nevyžadoval, byla dána prostým faktem neexistence legální alternativy. Tento svět rokem 1781 skončil. Ovlivňování identit uherských pastorů a protestantské, ale i většinové společnosti patří spolu s vzájemnými integračními procesy k fascinujícím kapitolám česko-slovenských a česko-maďarských vztahů.¹⁴

Popisy prvních setkání s pastory vypovídají o širokém zájmu venkovských obyvatel, motivovaném především zvědavostí na neznámé, cizí, exotické. Aranžmá slavnostních příjezdů pastorů v Polabí reflektovalo barokní zvyklosti poddaných s ponížným vítáním vrchností včetně hromadného snímání klobouků, obklopení a doprovázení čtyřspřežného povozu, provolávání slávy a díky. Šlo o iniciační střet mentalit, kalvíniští pastoři uvyklí protestantské civilnosti byli z doprovázení věřících s obnaženými hlavami v rozpacích, individuální devótní gesta přímo odmítali – „políbení ruky jsme nepřijali od nikoho“, ruku věřícím pouze podávali.¹⁵ Pokud za sebou neměli přítomní venkované zkušenost náboženského pronásledování pro jinou víru, přemrštěná očekávání pouhého nevšedního zážitku střídalo zklamání. O Velikonocích roku 1783 dorazil do Čech uherský kazatel Joel Jessenius. „Služby Boží, kázání a stůl Páně tu ponejprve držel v Byškovcích v statku a v stodole Josefa Plocka, kdež se hrozná síla lidu, jak katolického, tak i evangelického náboženství ze všech stran“ shromáždila, „dílem z všetečnosti, chtějící něco nového viděti a slyšeti, dílem z pobožnosti. Tu mnozí pokrytci, poněkud poznali pravdy Boží, ale i světu se líbiti žádostiví, nad sprostností jak služebnosti svaté, tak i služebníka církve pohoršivše se, odešli zpět, aniž se více k víře evangelické hlásili“.¹⁶ Jinak samozřejmě vypadaly reakce těch, pro něž byl

¹³ Na naznačené procesy reagovala – a zároveň je prohlubovala – vlna polemické konfesní literatury na počátku osmdesátých let 18. století. Vymezovala jak protestantismus vůči katolicismu a naopak, tak jednu povolenou protestantskou konfesi vůči druhé. Autoři publikací hledali hranici přípustného vyjadřování, neboť přímé konfrontace a útoky na jinověrce byly zakázány. Uvolnění cenzury hranice korektnosti rozostřovalo, takže katolíci mohli v jedné publikaci jinověrce označovat jako protestanty a zároveň v definici své víry hovořit o kacířích: „Má víra naše – s ponížeností a láskou spojená – býti na rozeznání víry křesťanské od víry [...] kacířů, oni mnoho článků s námi společně věří, ale ne s ponížeností, nýbrž jedině poněvadž jim patrně a hodnověrně se býti zdají.“ PERNSTEINER, František. O Wjře a Náboženstwí křesťanským patero kněh. Djl prwnj. Brno: Jan Siedler, 1783, s. 3-4.

¹⁴ Srov. PRAŽÁK, Richard. Má maďarská cesta. Česko-maďarský kontext středoevropských kulturních dějin. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 123-160, či celou koncepci publikace ČAPEK, Jan B. Československá literatura toleranční 1781-1861. I-II. Praha: Čin, 1934. K bohatství dobové reality náleží i německojazyčné, resp. smíšené církevní sbory v Čechách a na Moravě, zvláště luteránské, kam uherští pastoři rovněž přicházeli.

¹⁵ HREJSA, ref. 1, s. 31-32. Záznam kalvínských pastorů z Polabí nelze zcela zobecňovat, zvláště jejich luteránští kolegové bývali k nabízeným poctám vstřícnější: „I on si rád dá ruce líbat jako papežský kněz.“ Srov. KOWALSKÁ, ref. 2, s. 36.

¹⁶ HREJSA, ref. 1, s. 16.

příchod pastora završením zápasu o svobodu svědomí. Pastor Jan Szalatnay popisuje své první bohoslužby ve stodole v Moravči 29. února 1784 mimo jiné takto: „Když jsem tento svatý text četl, pohnulo se celé shromáždění, zvláště pak ti, kteříž pro náboženství všeliké utiskování, soužení a žalář podstoupili, slzavýma očima poslouchali celé kázání. Ale nepůsobilo v nich tak tuze pomýšlení na předešlé smutné časy, jako více radost z udělené svobody slova Božího.“¹⁷

Známý český selský písmák František Jan Vavák z Milčic barvitě vylíčil příjezd jednoho z uherských kazatelů, jehož nazývá Jan Bednar neb Bednář (má být Bodnar), „kterýž v župici a botkách uherských přišed, hned od Velimských na zdejší módu přešacen byl. Sami z nich mnozí řekli, že prý jako nějaký kortizon (šašek) neb pacholek vyhlíží. Ten více slovansky než česky mluví, protož k velké chuti jim nejde.“ Sami Velimští u svého prvního pastora Samuela Kapossyho zaznamenali, že nábytek do své „studovny“ dal natřít na modro.¹⁸ Povaha prvotní reakce venkovanů na odlišnosti vzhledu, chování či jazyka se odvíjela od předchozích očekávání. U katolíků, jakým byl rychtář Vavák, převládala až škodolibá radost z jakýchkoli rozdílů, které by šlo vysvětlovat jako důkazy méněcennosti nově tolerovaných konfesí a jejich představitelů oproti jeho „staré“ víře. Vavák, patřil k těm, kteří byli na základě nové zkušenosti nuceni formulovat svoji osobní pozici, nejen náboženskou. Jeho zprvu vypjatá, protireformačním školením formovaná nesnášenlivost vůči protestantským jinověrcům s postupujícím časem ustupovala realitě praktického každodenního soužití. Vzhledem k propojenosti lokálních komunit a zjitřené otázce osobní cti (s proměnami náboženské identity přirozeně spojované), byli evangelíci na reakce svých katolických sousedů velmi citliví. „Oni (katolíci) z něho jen posměch sobě dělají, pošlou k němu německý nějaký písmo, kdežto vědí dobře, že nejní žádný Němec“, psal s obavami o prvním prosetínském pastorovi Sallaiovi představitel místních věřících Řehoř Jakubec.¹⁹ Očekávání českých evangelíků, že se pastoři ve všech ohledech co nejrychleji přizpůsobí podmínkám církevních sborů, v nichž měli působit, naráželo na se představy pastorů. Ti se minimálně zčásti považovali za misionáře, „české apoštoly“, jdoucí do cizí země obnovovat protestantismus podle uherského vzoru, takže čeští věřící se měli přizpůsobovat spíše jim.

Již v Uhrách probíhaly vyhrčené polemiky, jak se žádostmi českých protestantských komunit, ale i oficiálními požadavky vídeňské vlády o pastory naložit. Někteří kazatelé, které jejich církevní nadřízení, superintendenti, vybrali jako potenciálně vhodné k misijní cestě vzhledem ke znalosti jazyka Slováků, mladému věku, případně dalším předpokladům, začali náhle znalost slovanského jazyka zapírat. Jiní otevřeně prohlásili, že nikdo, ani panovník, ani církevní úřad nemá právo je z jejich země odstraňovat a posílat do exilu. Přijetí úkolu odejít do českých zemí bylo podle osobního svědectví kazatelů vedeno spíše spontánním „Božím vnuknutím“ než nucením či slibem hmotných výhod, byť první nabídky Čechů

¹⁷ JANATA – ŠUBERT – z TARDY, ref. 12, s. 175; HREJSA, Ferdinand. Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční. Praha: Blahoslavova společnost, 1931, s. 56.

¹⁸ Cit. podle ANDRLE – CHALUPNÍK – ŠÁDEK, ref. 11, s. 63; Památník, ref. 9, s. 24. K tradici přeshraničního vnímání srov. alespoň PAPAJÍK, David. Obraz Uhrů a Uher v dílech církevních kronikářů z českých zemí ze 14. století. In Konštatínove listy, 2019, roč. 12, č. 1, s. 47.

¹⁹ ÚA ČCE, Archiv moravské superintendenty helvetského vyznání, kart. 15 (Olešnice, 1784).

byly v porovnání s realitou mnoha uherských církevních sborů víc než lákavé.²⁰ Pozdější česky psaná literatura přisuzuje pastorům někdy naopak nelichotivé pohnutky hraničící buď s misijním fanatismem a touhou zviditelnit se, nebo naopak pragmatismus plynoucí z potřeby zbavit se problémů (plynoucích např. z alkoholismu), které měli v uherských církevních strukturách.²¹ Případná představa, že by Maďaři systematicky posílali do Čech pastory „druhé kategorie“, naráží na pojetí cti, kdy se jevilo nepřijatelným, aby uherský národ a církve v cizině reprezentoval někdo, kdo bude „k pohoršení a necti náboženství“. Že k tomu v praxi docházelo, bylo dáno nedostatkem vhodných uchazečů o misijní službu. Nadřízeným superintendentům pak nezbyvalo než věřit, „že Bůh Duchem svým změni srdce“ příslušného kandidáta „a jemu požehná“.²²

Krounský pastor František Kovács založil sborovou matriku latinským zápisem ze 4. října 1782, kde sám sebe jmenuje jako „Pastore Francisco Kovács Hungaro“, tj. Uher.²³ Uherská, někdy otevřeně maďarská identita byla pro mnohé pastory deklarováným zdrojem sebevědomí. „Ohnivý melodický a harmonický zpěv Maďarů při slavnostech církevních poslouchali církevníci naši s udivením majíce v tom koho co následovati.“²⁴ Téměř ikonickou postavou je v daném kontextu kazatel Jan Végh, jenž rozhodující měrou přispěl k formování toleranční církve v Čechách. Pro tvrdohlavost, s jakou prosazoval své záměry uvnitř církve, ale i obětavost, s níž hájil zájmy evangelíků před většinovou společností, měl řadu obdivovatelů a ještě více nepřátel. Végh do konce svého života pěstoval uherské dědictví ve vlastní rodině i v církvi, kde je dokázal dokonce vizualizovat, jak svědčí dodnes dochovaný maďarsky psaný biblický citát v interiéru toleranční modlitebny v Libiši u Prahy. Ještě v roce 1821, v době razantního nástupu kazatelů domácího původu na české sbory, připomínal tehdejšímu superintendentovi Kubešovi: „Bud' vděčen národu maďarskému a jeho synům, žijícím zde ubohým životem. Bud' pamětliv, že první základní kámen reformovaného náboženství v Čechách my a národ náš zde položili.“²⁵

Végh, stejně jako další uherští pastoři, vyhledával od příchodu do nové země krajany, již dříve zdomácnělé v Čechách. Obracel se na ně o radu a učil „znáti mravy a zvyky českého lidu“. Pastor, později rekapitulující svůj život nikoli bez hořkosti, se nevyhnul hodnocení charakterových vlastností Čechů formou vzpomínky na slova krajského hejtmana Karla z Bienenberka: „Neznáte tento národ. Je to nestálý, lstivý lid. Teď vám slibují tito sedláci všecko. Později však nebudou chtít vám nic dát. Proto vám doporučím, ujednejte to s nimi dobře, dejte vše do spisu, protože jinak vám všecko zaprou. Potom to sem přineste a já to zde potvrdím.“ „Tento moudrý pan hejtman,“ dí Végh, „prorokoval. Měl pravdu.

²⁰ Srov. vyjádření kazatele Michaela Blažka ohledně svého povolání na Moravu: „Což on také s vnitřní radostí přijal, ne toliko jako hlas lidský, ale spolu jako hlas Božský.“ Státní okresní archiv ve Žďáru nad Sázavou, fond Archiv obce Jimramov, inv. č. 185. PRAŽÁK, ref. 14, s. 147.

²¹ Srov. NEŠPOR, ref. 6, s. 249.

²² HREJSA, ref. 1, s. 20-21. Srov. Véghovu obranu proti hmotné motivaci příchodu uherských pastorů a odůvodnění „vnuknutím Ducha Božího, z lásky křesťanské“. Tamtéž, s. 93.

²³ ANDRLE - CHALUPNÍK - ŠÁDEK, ref. 11, s. 59.

²⁴ JANATA - ŠUBERT - z TARDY, ref. 12, s. 251.

²⁵ HREJSA, ref. 1, s. 112 (překlad původního latinského znění).

Ale my jsme mu nevěřili. Mysleli jsme si u sebe: Aj, to nemůže být. Nevěř mu, neboť jest to papeženec. Tupí národ tolíko pro jeho náboženství atd.“ „Čechy jsou něco jen pro Čechy.“²⁶ Za pozornost stojí, že Véghův maďarský nacionalismus se obracel také proti uherským Slovákům: „... naši zatracení uherští Slováci se svými selskými plášti a sandály“. „Raději bych rozbíjel kamení, než se učil této mému přirození tak protivně řeči (slovenštině).“ Však prý řeči té „národní hrdost Maďarů málo si váží“.²⁷

Osobní svědectví ze strany pastorů pocházejících ze slovenského prostředí se dochovala v podstatně méně komplexní podobě než těch z prostředí maďarského.²⁸ Je to dáno jak menší potřebou reflexe rozdílů životního stylu, tak zúžením prostoru pro tyto pastory. Původně slibné pozice slovenské luteránské církve v „uherské misii“ rychle přebírala reformovaná církev, ztělesňovaná převážně maďarsky hovořícími kazateli. Zklamání slovenští kazatelé ovšem neodcházeli z českých zemí ani tak následkem intrik maďarských kolegů, nýbrž především proto, že jejich pojetí protestantismu narazilo v řadě oblastí na odmítnutí místního publika. Národnostní rozdělování by bylo navíc ahistorické, pastory spojovala příslušnost k Uherskému království a profesní kolektivní identita. Známeček slovenského vyhraňování je v této době mezi kazateli minimum a maďarský nacionalismus (např. Véghův) se vymezoval jen proti slovenským venkovanům drážďicím vnější odlišností, nikoli proti kolegům považovaných za členy uherského národa. Pro české věřící rozhodly viditelné znaky konzervativního slovenského luteránství, svíce, kříže, bohoslužebná roucha. Pro ně se zdáli luteránští pastoři až příliš katoličtí. Někde byli odmítnuti jako „skrytí jezuité“ ještě před první bohoslužbou. Ale ani pokud byli přijati, neměli vyhráno. V průběhu osmdesátých let museli čelit dynamickému rozvoji reformované církve, která zvláště na Moravě vtahovala pod svá křídla věřící druhého protestantského vyznání. Některé sbory se rozdělily, jiné změnily konfesi z luteránské na reformovanou jako celek. Změna orientace církevního sboru opačným směrem se neuskutečnila ani jedna. Ani v konfesní soutěži nebyl dominantní nacionální prvek. Na řadu moravských věřících působilo charisma reformovaného superintendenta Michaela Blažka,

²⁶ Tamtéž, s. 37, 41, 113.

²⁷ Tamtéž, s. 26-27. Charakteristiku Slováků ovšem vkládá Végh do úst rytmistrovi Pálovi Lászlóvi, který mu vyprávěl své zkušenosti s Čechami a jejich obyvateli ve srovnání s uherskými Slováky.

²⁸ Nejzásadnějším zdrojem poznání je v tomto směru korespondence pastorů (a jednotlivých členů sborů) s luterským superintendentem Michalem Institorisem Mošovským v Uhrách. Rukopisy dopisů z let 1756-1803 se nacházejí ve fondu Michala Institorise Mošovského v Lyceální knihovně Evangelického lycea v Bratislavě, která je součástí knihovnických fondů Slovenské akademie věd. Tento rozsáhlý fond obsahuje skoro tři tisíce listů. Část z nich, týkající se Prahy, nejnověji zpracovala SLAVÍKOVÁ, Markéta. Počátky pražského evangelického sboru a. v. očima jeho členů. Edice a analýza korespondence členů pražského evangelického sboru a. v. s Michalem Institorisem Mošovským. Bakalářská práce. Pardubice: Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice, 2018 (https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/70913/SlavikovaM_Edice_korespondence_HS_2018.pdf, ověřeno 22. 1. 2020). Dále lze uvést např. svědectví o pastorech z rodu Lányů na sboru v Ratiboři, kde se mluvilo „valašsko-slovensky“ a ke skutečnému literárnímu působení chybělo „řádné vzdělání v české řeči“. ŘÍČAN, Rudolf. Mladá léta Karla Eduarda Lányho. Několik pohledů do dějin českého evangelictví v minulém století. Praha: V. Horák a spol., 1935, s. 21.

pokládaného v literatuře za Slováka, přesněji potomka českých exulantů narozeného v Senici.²⁹ Na druhé straně je pravda, že česká misijní zkušenost slovenských luteránů s reformovanou církví zkomplikovala vzájemné vztahy obou církví i v domovských Uhrách a působila obavy z pohlcení luteránských sborů reformovanými.³⁰

Zvládnutí češtiny představovalo pro maďarsky hovořící pastory hlavní překážku integrace s novým prostředím. „Každý si může pomyslet, s jakou obtížností muselo spojeno býti konání ouřadu kazatelského jednomu takovému člověku, kterýž jazyka českého zholá nepovědom jsa, hned tak brzo vyučování lidu českého byl přinucen před sebe bráti. Což se mnou při začátku jináč se státi nemohlo, než tak, že ponejprv v svém mateřském jazyku sem musel kázání vyhotoviti, potom každé slovo z lexikonu... vyhledávati a podle gramatiky... v řeč srozumitelnou česky spořádati a často nejenom ve dne, ale i v čas noční při tom se zaměstnávat i každý týden do dne nedělního v tom tak trávit. V tomto mém těžkém zaneprázdnění posilnil mne Pán Bůh a v brzkém času takový prospěch sem měl v českém jazyku, že mnozí katolíci nevěřili, že bych byl česky neuměl, a říkali mým posluchačům: Váš duchovní se jen stavěl, když se k vám dostal, že česky neumí, a zatím musel umět.“ Uvedené svědectví pastora Jana Szalatnaye nepochybně ovlivnila skutečnost, že si v novém prostředí rychle našel manželku a byl tak motivován k používání češtiny i v soukromí. Ale i v souvislosti s Janem Véghem, jehož manželka pocházela z Uher, se uvádí doba do jednoho roku od příchodu do Čech, kdy pastor dovedl s pomocí slovníku kázat „srozumitelně a vzdělavatelně.“³¹

Pastor mezi pánem a sluhou

„Přicházeli (pastoři) většinou z poměrů malých a chudobných, takže si s lidem rozuměli a s ním srůstali, chápající jeho bídu.“³²

„Většina z nich (poddaných) si uvědomila, že také v protestantském pastorevi získala novou vrchnost, která rozmnožila počet jejich feudálních povinností, a někteří dospěli poznáním, že též protestantské náboženství slouží celému systému feudálního vykořisťování.“³³

„A co pak kde sme v kvartýru zůstávali s učitelem (tj. pastorem) v té jejich faře, k peklu se rovnající ten čas kvartýr sme měli. Nebo dvojí cti hodný pán – maje třísku v ruce – častokrát chodíc do kuchyně tabák zapaloval, neboť to jeho Studium bylo, jako hovado řval a křičel. A to takto: *Má je fara, já sem pán, sakramenti!*“³⁴

²⁹ NEŠPOR, ref. 6, s. 248; BOLOM-KOTARI, ref. 8, s. 105-106, 108-109; MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ, ref. 3, s. 197. Příkladné dobové svědectví o kalvínské „ofenzívě“ obsahuje publikace KUTLÍK, Bohdan. Zrcadlo křížlické neb dějiny církve evanjel. aug. vyznání v Křížlicích. Praha: nákladem vlastním, 1881, s. 17.

³⁰ KOWALSKÁ, ref. 2, s. 133.

³¹ HREJSA, ref. 17, s. 57; TÝŽ, ref. 1, s. 45.

³² ANDRLE - CHALUPNÍK - ŠÁDEK, ref. 11, s. 61.

³³ PRAŽÁK, Richard. Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, s. 84.

³⁴ Paměti kantora Tomáše Jurena, devadesátá léta 18. století, cit. podle BOLOM, Sixtus. Tomáš Juren – toleranční doba na Vysočině a hudba srdce. Tišnov: Sursum, 2008, s. 113.

„Odpověděl učitel (pastor):

Prosím vás lidi, co děláte? Jenom mne při zdraví zachovejte a tolik času nechte, abych se mohl do kabátu přistrojit, nebo násilí se protivět nebudu.

Tu dráb vykřikl:

Nic, chlape, jen ty, tak, jak stojíš, jíti máš! Tvý panstvo již jest tenkrát pryč a poručení máme s tebou bez vší milosti zacházeti.

V tom ho dráb za hrdlo, jeden voják za rameno, druhý za kabátek, třetí za vlasy popadli, z jedné strany s ním na druhou házeli, do prsu, do obličeje a kde trefili, tloukli, až ho okrváceli. Tu ještě ten čtvrtý voják jeho za nohy popadl a tak s bitím a šfoucháním v největším křiku jeho z toho příbytku do síně, pak přes celý dvůr a všecken neřád až do uličky u zahrady po zemi táhli a pak jako nejhoršího zločince až do zámku panského vedli.“³⁵

V pramenech a literatuře panují rozdílné pohledy na to, jaké místo náleželo tolerančním pastorům v proměňující se společenské struktuře českých zemí. Tuto interpretační nejistotu způsobuje skutečnost, že jejich místo nelze objektivními hledisky jednoznačně vymezit. Vypomáháme si proto konstruktem fenoménu „chudé elity“.³⁶ Na jedné straně vzdělání, specifický způsob obživy a u některých i šlechtický titul vyčleňovaly pastory z většinové společnosti. Na straně druhé platilo, že vstup do světa skutečných elit byl většině z nich uzavřen, nejen vzhledem k přetrvávající ostrakizaci náboženské minority, nýbrž z ekonomických hledisek, vzhledem k chybějícímu majetkovému zázemí v zemi, která se stala jejich novým domovem – a často i v zemi původní. Jako elitu je můžeme označit na základě určité společenské prestiže, zejména v rámci protestantské společnosti, byť i to je sporné vzhledem k protichůdným svědectvím o dobovém sociálním statu. Lze souhlasit s tvrzením, že jejich společenská prestiž většinou neprostupovala do ostatních společenských vrstev. Logicky se jeví jejich zařazení do skupiny tzv. drobné inteligence, formované osvícenskými reformami a komparovatelné v tomto rámci.³⁷

Na zvláštní postavení tolerančních pastorů jako „pánů“ a „vrchností“ panujících nad „poddaným lidem“ poprvé výrazněji upozornily práce inspirované marxistickým pojetím třídní společnosti. Potíž nastává v odpovědi na otázku, jak konkrétní pramenné doklady interpretovat. Jak rozumět faktu, že kazatelé využívali k vymození dlužných plateb od svých věřících vrchnostenský exekuční aparát? „Někteří kazatelé cítící s těžkým osudem lidu se spokojovali i s obnosy menšími, než byl původně smluvený plat; jiní si však násilně vynucovali všechny nedoplatky za pomoci státních a vrchnostenských úřadů.“³⁸ Šlo o panskou bezohlednost

³⁵ Případ vymáhání dluhu pastora Jakuba Bohumila Stettiny v Novém Městě na Moravě, 1787. SVOBODA, Josef F. Počátky evangelického náboženství na Novoměstském panství. Rukopis s edicí pramenů, b. m., 1944, knihovna Horáckého muzea v Novém Městě na Moravě, sign. R-678, s. 99-100.

³⁶ BOLOM-KOTARI, Sixtus. Svět chudé elity: evangeličtí faráři a jejich rodiny. In HLAVÁČKA, Milan – CIBULKA, Pavel et al. Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén. Praha: Historický ústav, 2014, s. 421-453.

³⁷ Srov. KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Gabriela – STOKLASOVÁ, Hana. Evangeličtí kazatelé z Uher – formování nové společenské skupiny. In Cornova, 2016, roč. 6, č. 1, s. 59.

³⁸ PRAŽÁK, ref. 33, s. 84-85.

vůči sociálně slabším vrstvám venkovského obyvatelstva? Nejednalo se v některých případech o životní nutnost, motivovanou přežitím pastora a jeho často početné rodiny v alespoň trochu snesitelných hmotných podmínkách? Do jaké míry hrály roli lidské vlastnosti toho kterého pastora?

Životní podmínky naprosté většiny tolerančních pastorů Čech a Moravy – a zvláště jejich rodin – se pohybovaly mezi relativní chudobou, v různé míře neumožňující stavovský přiměřený život církevních autorit, a absolutní nouzi hrozící nedostatkem prostředků na základní životní potřeby. Dokonce i brněnský luteránský pastor Victor Heinrich Riecke, který dle literatury dostával největší kazatelský plat v Čechách a na Moravě – po zvýšení 800 zlatých, dříví a úhradu cestovních výloh, si v pramenech stěžoval na dluh na svém platu oproti původně dohodnutým částkám v řádu stovek zlatých. Na návštěvy nemocných ve špitálech či v domácím ošetřování se nemohl dát odvézt v kočáru, což by považoval za adekvátní své společenské roli, nýbrž musel chodit celé hodiny pěšky, a to i několik mil k venkovanům, kteří k brněnskému sboru náleželi.³⁹ Absolutní nouze, kdy nebylo co jíst se – přes vzájemnou výpomoc v rámci sítě pastorů i postupně vznikající církevní sociální fondy – týkala nejvíce kazatelských vdov a sirotků. Jsou známy případy, kdy vdova po jednom moravském pastrovi z nedostatku jiných příležitostí odešla do Vídně, kde se stala služkou. Jiná vdova pěstovala zeleninu a chodila s košem na zádech na trh do Brna. Vedlejší zaměstnáním si ale vypomáhali i někteří pastoři.⁴⁰

S chudobou tolerančních far jen zdánlivě kontrastuje fakt, že jejich obyvatelům býval nejednou též pastorův sluha či děvečka. Bez ohledu na majetek, míru prokazované úcty nebo na subjektivní pocíťování svého společenského zařazení, které hlavně zpočátku procházelo řadou otřesů a ataků, byli pastoři sociálním statutem osobně svobodní lidé, bez poddanských závazků a s udělenou „vedoucí pozicí“ v rámci příslušné církevní komunity. Finanční nároky na vydržování pomocníka či pomocnice byly minimální – sloužili za byt a stravu. Poskytované služby v domácnosti, hospodářství, také při seznamování kazatelů se zvyky a jazykem nové země skromné náklady bohatě kompenzovaly. Vzhledem k omezeným možnostem uplatnění měli lidé nižších sociálních vrstev o tento typ služby zájem a pastoři si mohli dokonce vybírat. Tak se stalo, že první pastor ve vysočinském sboru ve Veselí u Jimramova, Martin Elek ze Sedmihradska, měl sluhu povoláním obuvníka. Tento sluha jej neopustil ani po pastorevě rozhodnutí odejít z českých zemí, vydal se se ním do Uher, kde se zřejmě natrvalo usadil.⁴¹

„Ale nejen to dělalo mně zle, že jsem české řeči byl nepovědom, nýbrž i to, že zdejší právům, zdejší obyčejům nepřivyklí, v svobodě jsme byli živi, tak řkouc beze všech zákonů – a tu poddanosti musel jsem přivykat, jiné způsoby, jiné obyčeje na se brátí,“ vzpomínal roku 1836 v kázání helvetský pastor z Libice u Poděbrad Mojžíš z Tardy.⁴² Tak jako jiní byl nositelem šlechtického titulu, ač jej z „vrozené skromnosti“ nepoužíval a o jeho potvrzení k užívání mimo Uherské

³⁹ MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ, ref. 3, s. 211; BOLOM-KOTARI, ref. 8, s. 246-247.

⁴⁰ BEDNÁŘ, František. Památník Českobratrské církve evangelické. Praha: Kalich, 1924, s. 46.

⁴¹ BOLOM, ref. 34, s. 95-97. Srov. TÝŽ, ref. 8, s. 322.

⁴² JANATA – ŠUBERT – z TARDY, ref. 12, s. 162-163.

království požádal teprve na konci života na naléhání svých synů.⁴³ Malé vnější ohledy na jeho společenský stav spojené s byrokratickou zátěží nesrovnatelnou s předchozími výsadami, které šlechta v Uhrách požívala, v něm v nové zemi vyvolávaly pocit poddanství. V podobné situaci byl i Jan Vég, „muž neohrožený, podnikavý, ohnivé poněkud hrdé povahy“.⁴⁴ Svě šlechtictví veřejně zdůraznil až roku 1826, čtyři roky před smrtí. V související úřední dokumentaci odkrývá rozladění spojené s (podle něj) nedostatečnou úctou k jeho vznešenému rodnému charakteru. V Čechách prý uherské šlechtictví „platí méně než nic“, zvláště v prostředí evangelických venkovských sborů. Zároveň ale odkazuje na osobnosti, kterým erbovní listinu svého rodu dříve ukázal, z čehož je patrné, jak privilegia v průběhu profesního působení využíval pro posílení vlastního společenského postavení. Zmiňuje katolického děkana v Nebuželích, kolegy pastory, učitele, rychtáře a členy svého sboru.⁴⁵ Také někteří luteránští pastoři byli nositeli erbu, v českém prostředí jen s omezeným prostorem pro jeho společenské zhodnocení.⁴⁶

Jaké mělo být a reálně bylo místo urozeného protestantského pastora v české společnosti, naznačuje několikaletý konflikt Jana Végha s majitelem panství, kde se nacházel jeho církevní sbor, Františkem Xaverem hrabětem Věžníkem. Vég se hraběti nejprve přišel představit, aby získal povolení k práci na panství. Přijetí cizince z Uher bylo laskavé. Vrchnostenská laskavost skončila (z pohledu evangelíků) ve chvíli, kdy hrabě pochopil, že kazatel nebude na panství přechodným hostem, ale chce se trvale usadit v Libiši. Věžník zvolil cestu nátlaku přes své evangelické poddané. Začal je zastrašovat a nadávat jim „do rebelantů“. Vég se Věžníka nezalekl, nepřijal pravidla poníženosti, pokládal hraběte jako šlechtice za sobě rovného. Úředníky správy jeho panství nejednou přeskočil. Vlastní zájmy – a ovšem zájmy jeho církevního sboru – prosazoval u nadřízených orgánů, nakonec u samotného císaře Josefa II. Díky Végovi dokázali evangelíci proti vůli majitele panství postavit v Libiši modlitebnu, faru i školu. „Tu duchovní pastýř církve skoro sám jedinký zůstal na bojovišti, který nestrachuje se ani hanby před světem, ani neštěstí“. Úředníci skřípali zuby, ale Vég se nedal.⁴⁷

Ke stavbě libišské fary publikoval o více než sedmdesát let později Végův syn Josef dramaticky oživenou zprávu hraničící s legendou: Hrabě Věžník se vrací z Prahy a vidí z dálky bělat se novou budovu. Ptá se kočího: *Jaký je to nový dům?*

– *Nekatolická fara.* –

Jed' rychle, Himmel Sakrament!

Vyskočil před farou z kočáru a spěchal přes dvůr kolem Végha, který tu stál, do síně a odtud, maje v ruce hůl se zlatou rukojetí, do první světnice i do dalších. Vég spěchal za ním, oba mlčky. Hrabě kroutil hlavou. A zase bral se zpět do první světnice. Vég za ním. Tu se obrátí hrabě na Végha a dívají se sobě do očí jako dva kohouti před bojem. Najednou hrabě plácne pastora na rameno: *Bravo, Herr Pastor. Jste statný muž. To může dokázat jen Maďar. Ujišťuji vás svým přátelstvím.*

⁴³ HÁJEK, Viktor. Heřman z Tardy. K jeho stým narozeninám. Brno: Sociální ústavy Českobratrské církve evangelické v Myslbořicích, 1932, s. 7.

⁴⁴ JANATA – ŠUBERT – z TARDY, ref. 12, s. 253.

⁴⁵ HREJSA, ref. 1, s. 118-119.

⁴⁶ Srov. ŘÍČAN, ref. 28, s. 17.

⁴⁷ HREJSA, ref. 1, s. 36-60.

– Děkuji. Ale přátelství Vaší Excellence mne stálo mnoho.

– No, – no. Ještě se to může obrátit k dobrému. –

A tak se stalo. Hrabě za nedlouho zemřel a jeho nástupce Filip hrabě Clary „vážil si protestantů, že jsou řádnější než katolíci, a že jejich škola je řádně vedena“.⁴⁸

Počáteční kolísání přístupů k pastorům se projevovalo též v situaci, kdy evangelická fara ještě nebyla postavena. Moravečský pastor Jan Szalatnay popisuje proměnu svého životního stylu z pána na poddaného po příchodu do Čech takto: „V celé vsi Moravci nebylo pro mě žádné poctivé a pohodlné místo. Uvedli mě do jedné špatné komůrky jednoho sedláka... Ta daremná komůrka s maštalí byvše spojená a jen chatrnou stěnou oddělená, skrz tlučení a bouření často sem se ve spaní poděsil. A po krátkém času dílem skrze to nepohodlné přebývání, dílem pak skrze zdejší stravu, které jsem nepřivykl, a skrze zármutek z těch a jiných příčin pocházející, rozstonal sem se a do nebezpečné nemoci upadl.“⁴⁹ Vztah evangelických věřících ke kazatelům pramenil jednak z obecně daného nedostatku hmotného, jednak z „nedostatku pravého smyslu náboženství“, který se podle pastorů projevovat malou poddaností „k předpisům náboženství“ a neochotnou poslušností „k správě a pořádku církevnímu“. Věřící prý měli za to, že: „Když my si všechno vyplatíme, tak nám nemá ani konsistoř, ani superintendent a ani kazatel co poroučeti!“ Jak podle pastorů nahlíželi věřící na kazatelské povolání? „Oni by jej (pastora) chtěli takměř za svého nájemníka neb služebníka... považovati.“⁵⁰

Proměny v čase

„Také poměr farářů ke sborům byl celkem krásný, ano patriarchální.“⁵¹

„S církevníky svými stáli z větší částky v patriarchálním postavení, často je navštěvující, často také od nich zvláště v neděli návštěvy přijímající. Společenský život jejich tak ponejvíce vespolek na se a na oudy církvi jejich se obmezoval.“⁵²

Celé období od stabilizace tolerančních církví v polovině osmdesátých let 18. až do revoluce let 1848 a 1849 působí na první pohled staticky až zmrtvěle. Bližší zkoumání zasluhuje dynamický prvek „převzetí vedoucí úlohy“ uvnitř tolerančních církví. Váže se k procesu institucionalizace, kdy jsou zdola formované komunity s kořeny a vzájemnými vazbami často ještě z doby pronásledování pře-programovávány do více či méně unifikovaného tvaru církevních obcí, organizovaných a řízených shora. Komunity, kde každé setkání formovalo znovu a znovu žitou víru, se v období kolem roku 1800 mění ve statické, patriarchálně řízené sbory s formalizovanými rituály a předvídatelným církevním životem. Hlavní roli v tomto procesu hráli uherští toleranční pastoři. Po svém příchodu do čes-

⁴⁸ Tamtéž, s. 61-62.

⁴⁹ HREJSA, ref. 17, s. 55. Ve Szalatnayových pamětech se objevuje také pozoruhodná zmínka o společenském významu vykání pastorovým dětem, které ostatním žákům zakázala „pyšná a zlostná žena, která svého muže (tj. místního učitele) za druhého kazatele držela“, neboť „všemožně usilovala celý můj dům u lidí v lehkost uvést“. Tamtéž, s. 76.

⁵⁰ ÚA ČCE Praha, Archiv moravské superintendentury helvetského vyznání, kart. 18 (zpráva pastora Benjamina Kiše o tradici vztahu k pastorům v církevním sboru Veselí z 20. září 1830).

⁵¹ BEDNÁŘ, ref. 40, s. 45.

⁵² JANATA – ŠUBERT – z TARDY, ref. 12, s. 252.

kého prostředí se učili brát na vědomí domácí tradici a místní „lidové vůdce“, „písmáky“, tj. zástupce jednotlivých společenství věřících, kteří na sebe v prvním období po vyhlášení tolerančního patentu vzali role organizátorů sborů a bohoslužeb, někdy i laických kazatelů.⁵³ Tito zástupci měli logicky být přirozenými partnery pastorů, společně s nimi měli vytvořit stabilní podobu tolerančních církví. Praktická realizace daného modelu narážela na osobnostní charakteristiky a povahová omezení aktérů událostí.

Spolupráce pastorů s písmáky byla zřídka příkladná nebo úspěšná.⁵⁴ Spíše ústila v konflikty, posilované vzájemnými předsudky, kde se pastor v očích písmáka stával arogantním panovačným usurpátorem moci a písmák v očích pastora drzým venkovanem nerespektujícím autority. Vzpurný písmák dokázal přinutit pastora k odchodu ze sboru, častěji však sbory opouštěli písmáci, protože se nedokázali přetavit do podoby řadových věřících, jejichž téměř jediným úkolem je pasivní účast na církevním životě. Obě „strany“ žily v rámci jedné komunity v napětí, které vyřešil čas a střídání generací. V polovině osmdesátých let 18. století ještě musel superintendent Michael Blažek, nejvyšší představitel reformované církve na Moravě, akceptovat dopisy zasloužilého písmáka Řehoře Jakubce, který jednal se superintendentem v zásadě jako se sobě rovným. Písmák káral lidské nedostatky pastorů a rád by přijal pozvání k jejich napravování. Toto pozvání však nikdy nepřišlo. V přístupu k Jakubcovi lze rozpoznat povahové rozdíly mezi osobnostmi uherských kazatelů. Zatímco superintendent Blažek rovnostářské počínání strpěl, jiné pastory přivádělo k zuřivosti. Vanovický kazatel Štěpán Balla vykřičel Blažkovi svou zhrzenou panskou ješitnost alespoň v dopise: „Starého lysého Jakubce neračte, dvojctíhodný pane, ani pouštět do svého domu. Nedělá nic jiného, než že z člověka tahá řeči, aby řeč překroutil a potom jej udal. Už jsem mu chtěl namlátit! Po tom všem pozdravuji se vši pokorou ctihodnou důstojnou paní...“⁵⁵

O třicet let později titíž zástupci první generace uherských pastorů lamentují nad lhostejností nové generace jejich českých posluchačů, kteří nezažili zápas o toleranci.⁵⁶ Opovržlivost, ale i úsilí otců a dědů vystřídal přijetí rutinního

⁵³ Přehledný seznam „neordinovaných pracovníků na počátku toleranční doby“ MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ, ref. 3, s. 278-291. K osobnostem písmáků srov. např. BOLOM-KOTARI, Sixtus. „Jiskry v temnu?“ Evangeličtí venkovští písmáci jako nositelé české vzdělanosti v pobělohorském období. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 1, s. 170-183; k dílu písmáků BOLOM-KOTARI, Sixtus - BOLOM-KOTARI, Martina. Evangelické modlitební knihy 18. a 19. století a česká bible. In *Konštantínove listy*, 2016, roč. 9, č. 2, s. 74-89.

⁵⁴ Známy je případ kalvinského pastora Martina Eleka ze Sedmíhradska (vzhledem k rychlé adaptaci v našem prostředí u něj lze snad předpokládat rodové vazby k českým zemím), který v úzké spolupráci s domácím organizátorem evangelických sborů Řehořem Jakubcem věnoval roky 1783 a 1784 zápasu o zrušení dvojího zdanění evangelíků ve formě plateb katolickým farářům. Pro buřičství mu úřady hrozily vypovězením z Moravy, kde působil. Neúspěch jeho aktivit jej přiměl k návratu do Sedmíhradska v roce 1784. BOLOM, ref. 34, s. 95-97.

⁵⁵ TÝŽ, ref. 8, s. 218.

⁵⁶ WÉGH, Johann. Nachricht von der Entstehung der Reformierten Kirchengemeinden in Böhmen, 1819, s. 160-182 (překlad textu a doslovu, uložený v pozůstalosti Bedřicha B. Bašuse, soukromá sbírka). O různých verzích Véghova rukopisu se zmiňuje PRAŽÁK, Richard. Die kulturell aufklärende Tätigkeit der madjarischen reformierten Intelligenz in der Zeit der tschechischen na-

fungování na bázi má dáti-dal: Když už si pastora platíme, ať se o církevní záležitosti postará. Vzácným svědectvím z oněch časů je zpráva konseniora Benjamina Kiše, týkající se církevního sboru ve Veselí na Českomoravské vrchovině. Uvádí příběhy z počátků toleranční doby, kdy ještě nebyly role jasně rozděleny. Část pastorů si s venkovany buď nerozuměla, nebo naopak docházelo k „přehnané integraci“, někdy včetně nadměrného pití kořalky a kouření tabáku. Na sklonku první třetiny 19. století je jasněji. Pastora má dělit od venkovské společnosti jasná hranice. Na jedné straně nelze doporučit přílišnou přísnost pastora vůči věřícím, hraničící s urputností a tvrdošijností. Na straně druhé má kazatel od věřících očekávat „církevní poddanost“ a „mravní poslušnost“, mají jej ctít a milovat. Mezi pastorem a věřícím má být „důvěrnost“, avšak nikoli „přehnaná důvěrnost“, projevující se například tykáním a oslovováním kazatele: „ty Bratře Samueli, Aronku a Antonínku“, jak tomu bylo v „nezdravých“ počátcích toleranční doby. Taková důvěrnost stírá společenskou hranici mezi věřícím a pastorem, což je z hlediska cti a postavení kazatele naprosto nežádoucí. Jak může získat morální autoritu, aby vedl své věřící k lepšímu chování, k lepšímu životu, když by každodenně odkrýval všechny své slabosti? Když by se snížil například k tomu, aby ve sporech s místním kantorem, ba s vlastní manželkou „své ohavné pře a vády místnímu rychtáři a právu vesnickému – tam na sebe žalující a své chyby odkrývající – přednášeli“.⁵⁷

S osobními vztahy souvisí téma délky pobytu pastorů v jednotlivých sborech. Podle výzkumu, který byl proveden u všech uherských tolerančních kazatelů, se délka jejich prvního pobytu na zvoleném evangelickém sboru po příchodu do českých zemí pohybovala nejčastěji v rozmezí tří až šesti let. Více než deset let setrvali na svém prvním působišti Jan Végh v Libiši, Matěj Bacsá v Klášteře nad Dědinou nebo Štěpán Balla ve Vanovicích. Téměř sedmnáct let působili u svých sborů Jan Csomor v Libštátě a Samuel Kapossy v Nebuželicích. Ještě déle (37 let) pobýval Ladislav Baka v Hořátcích. Na svém prvním a jediném kazatelském místě vydrželi po celý život pouze dva pastoři, Jan Szalatnay v Moravci (44 let) a Mojžíš z Tardy v Libici (54 let). S vědomím uvedených výjimek platí, že v prvním období po vzniku evangelických sborů se na nich pastoři střídali poměrně rychle a svá místa si zčásti navzájem vyměňovali. Z orientační analýzy plyne, že v období zhruba třiceti let od příchodu pastorů do konce napoleonských válek se v průměrném tolerančním sboru vystříдалo čtyři až pět kazatelů, v místech s komplikovanější situací (sektářství a další konflikty, hmotný nedostatek) šest až sedm kazatelů.⁵⁸

Podle informací, které dostali v září roku 1782 tehdy ještě studenti evangelické teologie v Uhrách o působení v českých zemích, mělo jít pouze o tři léta misijní služby.⁵⁹ U některých z nich se služba protáhla na celý život a jejich potomci žijí v Česku dodnes. Kdy se utvořila vrstva domácích kazatelů a proč „cizí“ neodešli?

tionalen Wiedergeburt. In Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická (C), 1964, roč. 13, č. 11, s. 133-135, 143-144.

⁵⁷ ÚA ČCE, Archiv moravské superintendenty helvetského vyznání, kart. 18 (psáno v Rovečném, 20 září 1830).

⁵⁸ KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ – STOKLASOVÁ, ref. 37, s. 50-51.

⁵⁹ HREJSA, ref. 1, s. 24.

Prvním „standardním“ tolerančním kazatelem domácího původu (nepočítáme-li laické lidové kazatele z doby zakládání evangelických sborů) byl pražský rodák František Čížek, který si prošel učitelskou praxí a nastoupil do luteránského sboru v Hošťálkové na Valašsku roku 1789.⁶⁰ Větší vlna nástupu domácích kazatelů nastala ale mnohem později, v souvislosti s přirozeným střídáním generací v době po skončení napoleonských válek. Jak bylo naznačeno výše, někteří uherští pastoři se dříve nebo později do své vlasti vrátili, někdy se do Uher odebrali až jejich potomci narození v Čechách a na Moravě. O žádný masový exodus ale nešlo. Nemohlo nastat ani hromadné střídání, protože výchova mladých kazatelů domácího původu do značné míry závisela na podpoře uherských pastorů, jenž nadané české studenty posílali do Uher za vzděláním a obstarávali jim nejednou u svých příbuzných a známých hmotné zaopatření. Skupiny etablovaných „cizích“ a postupně nastupujících „domácích“ pastorů se během první poloviny 19. století proluly.

Uvedené neznamena, že by přebírání evangelických tolerančních církví českými kazateli neprovázely konflikty. Řada z nich se dá spojovat s nacionalismem. Pastor Jan Szalatnay připomíná k roku 1798 výsměšnou píseň, kterou o něm prý složil jeden pelhřimovský měšťan, kde také potupil jeho uherský národ. Pastor dosáhl úřední cestou odškodnění.⁶¹ V té době se jednalo zpravidla o nacionalismus vnější, spojený s nepřízní vůči nekatolické menšině. Proti těmto projevům vystupovali pastoři společně s věřícími svých sborů, kteří své uherské kazatele nejednou srdnatě bránili. O dvacet let později slyšíme o projevech nacionalismu znovu, tentokrát ale již uvnitř sborů. Jakmile čeští studenti s pomocí uherských pastorů vystudovali v Uhrách teologii a vrátili se domů, začala podle stárnoucího pamětníka Jana Végha vážnost uherského národa mezi evangelíky upadat. Aby zajistili uvolnění obsazených kazatelských míst, poštvali prý mladí kazatelé české věřící proti Maďarům. Objevily se hanlivé nápisy na farách o uherské proradnosti a cizosti, výkřiky požadovaly vyhnání těchto pastorů z Čech.⁶²

Zprávy Jana Végha se v kontextu dalších pramenů jeví jako vyhocené. Konflikt mezi kazateli a věřícími v první třetině 19. století měl podle všeho jen omezený rozsah. Spíše jej lze popsat jako ztrátu výjimečnosti, sesazení uherských pastorů z piedestalu nenahraditelnosti. Původem uherské kazatelské rodiny se v širší míře nestaly terčem nenávnosti, musely však přijmout fakt, že jejich domnělá či skutečná „jinakost“ je sledována a využívána novou domácí kazatelskou „konkurencí“. Ostatně sami údajní původci, mladí kazatelé českého původu budovali svoji společenskou síť stejným způsobem jako kdysi na počátku toleranční doby uherští „otcové“. Že jejich počínání nebylo motivováno nacionální záští, ale spíše snahou najít své „místo na slunci“, naznačuje udržování tradice užívání maďarštiny ve vzájemné komunikaci, běžné mezi českými reformovanými ještě v polovině 19. století.⁶³

⁶⁰ Srov. MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ, ref. 3, s. 247.

⁶¹ HREJSA, ref. 17, s. 92-94.

⁶² TÝŽ, ref. 1, s. 105-107.

⁶³ Luteráni si psali latinsky, česky a německy. BOLOM-KOTARI, ref. 5, s. 333-335.

Tato studie vznikla v rámci projektu GAČR č. GA18-00885S „Zrození z osvětených reforem. Integrace skupiny tolerančních kazatelů z Uher v procesu formování české společnosti (1781-1870)“.

Seznam použitých pramenů a literatury:

Archivy:

Archiv Farního sboru Českobratrské církve evangelické v Jimramově, pamětní kniha. Státní okresní archiv ve Žďáru nad Sázavou, fond Archiv obce Jimramov, inv. č. 185. Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické v Praze, Archiv moravské superintendenty helvetského vyznání, kart. 2, kart. 15, kart. 18.

Publikované prameny:

PERNSTEINER, František. O Wjře a Náboženstw j křesťanským patero kněh. Djl prwnj. Brno: Jan Siedler, 1783.
SVOBODA, Josef F. Počátky evangelického náboženství na Novoměstském panství. Rukopis s edicí pramenů, b. m., 1944, knihovna Horáckého muzea v Novém Městě na Moravě, sign. R-678.
WÉGH, Johann. Nachricht von der Entstehung der Reformierten Kirchengemeinden in Böhmen, 1819, s. 160-182 (překlad textu a doslovu, uložený v pozůstalosti Bedřicha B. Bašuse, soukromá sbírka).

Monografie a sborníky jako celek:

ANDRLE, Karel – CHALUPNÍK, Josef – ŠÁDEK, František. Z roboty ducha ke svobodě. Tři obrazy z dějin prvního českého tolerančního sboru evangelického Krouny a evangelického živlu na bývalém panství rychmburském. Krouna: Sbor ČCE, 1931 (reprint 2002).
BEDNÁŘ, František. Památník Českobratrské církve evangelické, Praha: Kalich, 1924.
BOLOM, Sixtus. Tomáš Juren – toleranční doba na Vysočině a hudba srdce. Tišnov: Sursum, 2008.
BOLOM-KOTARI, Sixtus. Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvětenství, Praha: Historický ústav – Matice moravská, 2016.
ČAPEK, Jan B. Československá literatura toleranční 1781-1861. I-II. Praha: Čin, 1934.
HÁJEK, Viktor. Heřman z Tardy. K jeho stým narozeninám. Brno: Sociální ústavy Českobratrské církve evangelické v Myslibořicích, 1932.
HREJSA, Ferdinand. Jan Végh. Praha: Blahoslavova společnost, 1930.
HREJSA, Ferdinand. Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční. Praha: Blahoslavova společnost, 1931.
JANATA, Jan – ŠUBERT, Václav – z TARDY, Heřman. Památka roku slavnostního 1863, tisícileté památky obrácení národu českého na Moravě, Slovensku a v Čechách skrze Cyrila a Metoděje na křesťanství. Praha: nákladem autorů, 1863.
JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk R. – MATĚJKA, Ondřej. Luteráni v českých zemích v proměnách staletí. Praha: Lutherova společnost, 2009.
KOWALSKÁ, Eva. Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Bratislava: Veda, 2001.
KUTLÍK, Bohdan. Zrcadlo křížlické neb dějiny církve evanjel. aug. vyznání v Křížlicích. Praha: nákladem vlastním, 1881.

- LOESCHE, Georg. Inneres Leben der österreichischen Toleranzkirche. Archivalische Beiträge zur Kirchen- und Sittengeschichte des Protestantismus in Österreich 1781-1861 (Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich. 36). Wien: Klinkhardt, 1915.
- MEDEK, Zdeněk Jan. Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě. Praha: Kalich, 1982.
- MELMUKOVÁ-ŠAŠEČÍ, Eva (ed.). Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě. Neratovice: Verbum, 2017.
- NEŠPOR, Zdeněk R. Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Ústí nad Labem: Albis international, 2006.
- Památník reformované církve Českomoravské. Praha: Spolek Komenského, 1881.
- PRAŽÁK, Richard. Má maďarská cesta. Česko-maďarský kontext středoevropských kulturních dějin. Brno: Masarykova univerzita, 2014.
- PRAŽÁK, Richard. Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962.
- ŘÍČAN, Rudolf. Mladá léta Karla Eduarda Lányho. Několik pohledů do dějin českého evangelictví v minulém století. Praha: V. Horák a spol., 1935.
- SLAVÍKOVÁ, Markéta. Počátky pražského evangelického sboru a. v. očima jeho členů. Edice a analýza korespondence členů pražského evangelického sboru a. v. s Michalem Institorisem Mošovským. Bakalářská práce. Pardubice: Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice, 2018.

Studie a články v časopisech a sbornících, kapitoly v kolektivních monografiích:

- BOLOM-KOTARI, Sixtus. „Jiskry v temnu?“ Evangeličtí venkovští písmáci jako nositelé české vzdělanosti v pobělohorském období. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 1, s. 170-183.
- BOLOM-KOTARI, Sixtus. Svět chudé elity: evangeličtí faráři a jejich rodiny. In HLAVÁČKA, Milan – CIBULKA, Pavel et al. Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén. Praha: Historický ústav, 2014, s. 421-453.
- BOLOM-KOTARI, Sixtus. Toleranční kazatelé z Uher v procesu formování české společnosti (1781–1870). In *Český časopis historický*, 2019, roč. 117, č. 2, s. 318-346.
- BOLOM-KOTARI, Sixtus – BOLOM-KOTARI, Martina. Evangelické modlitební knihy 18. a 19. století a česká bible. In *Konštantínove listy*, 2016, roč. 9, č. 2, s. 74-89.
- KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Gabriela – STOKLASOVÁ, Hana. Evangeličtí kazatelé z Uher – formování nové společenské skupiny. In *Cornova*, 2016, roč. 6, č. 1, s. 35-60.
- PAPAJÍK, David. Obraz Uhrů a Uher v dílech církevních kronikářů z českých zemí ze 14. století. In *Konštatínove listy*, 2019, roč. 12, č. 1, s. 39-49.
- PRAŽÁK, Richard. Die kulturell aufklärende Tätigkeit der magyarischen reformierten Intelligenz in der Zeit der tschechischen nationalen Wiedergeburt. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická (C)*, 1964, roč. 13, č. 11, s. 127-146.

Počet slov: 8 484

Počet znakov vrátane medzier: 58 838